

Fibulák és öltözetek az 5. század második felében néhány Kárpát-medencei fibulatípus alapján (Bakodpuszta, Letkés típus)

1. Bevezetés

Dolgozatom témája két tetszőlegesen kiválasztott, a Kárpát-medencében is fellelhető 5. századi fibulatípus, melyek a következők: a Bakodpuszta és a Letkés típus. Választásom azért ezekre a fibulákra esett, mert közel egy időben és egy térben voltak használatban. Gyűjtésem alapját a Kárpát-medencei leletanyag képezi, de az egyéb európai példányokat sem hagyom figyelmen kívül. Elsőként a tárgyak felgyűjtésével és bemutatásával foglalkozom, majd ezt követően térek rá az alaposabb elemzésre. A rendelkezésemre álló dokumentációk gyakran hiányosak és nehezen értelmezhetők, ezért úgy vélem, hogy fontos a két fibulatípus felgyűjtése és katalógusba rendezése. Célom a fibulatípusok elterjedésének vázolása, a fibulaviselet rekonstruálása, a tárgyak kronológiai helyzetének tisztázása és végül kísérletet teszek az etnikum meghatározására is. A ruhakapcsoló-tűk párhuzamaira is kitérek, de a jelenlegi dolgozatnak nem feladata azok részletesebb elemzése. Végül, de nem utolsó sorban archeometriai vizsgálatok alapján felvetem a lehetőségét, hogy az ezüstöntvények itt, helyben is készülhettek.¹

2. Bakodpuszta típus [1–2. tábla]

Öntött fibulatípus, melynek feje félkör, lába rombusz alakú. A fejet legyezőszerű ékvéssel és három, változatos kialakítású gombbal ékesítették. Az ékvésés a fibula lábán is megtalálható, itt azonban geometrikus motívumokat alkalmaztak.² A láb végén elhelyezett gombok – csakúgy, mint a fejen lévők – változatosak. Kengyelét ritkán díszítették. A típus egy híres lelőhely után kapta a nevét, ahol egy aranyozott ezüst fibulapár került elő.

¹ Szeretnék köszönetet mondani B. Tóth Ágnesnek (egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék) dolgozatomban nyújtott segítségéért és útmutató tanácsaiért. Köszönettel tartozom Kulcsár Valériának (egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék) a sok segítségért és Tóth Máriának (nyugdíjas tudományos munkatárs, MTA CsFK), illetve Szabó Máténak (intézeti mérnök, MTA CsFK) az archeometriai mérésekben való közreműködéséért.

² KALTOFEN 1984, 51.

2.1. Elterjedés

Az általam vizsgált terület nem korlátozódik a Kárpát-medencére, hanem kiterjed Európa más részeire is [3. tábla]. Láthatjuk, hogy a fibula előfordul a mai Csehország (3 db), Magyarország (4 db), Románia (2 db) és Ukrajna (1 db) területén is. A leletek a Kárpát-medencén belül a Dunántúl térségében, a Balatontól délkeletre és a Dunántúl déli részén mutatnak sűrűsödést. A csehországi leletsűrűsödést sem szabad figyelmen kívül hagyni, hiszen három darab onnan származik; az egyik az ország délkeleti területéről, a másik annak közepéről, a harmadik pedig szórványlelet. Lényegében ez a fibulatípus Közép-Európára jellemző, de némely vélemény szerint elterjedésének kiindulási pontja a Fekete-tenger térsége lehetett.³

2.2. Viselet

A felgyűjtött 10 lelőhelyről⁴ mintegy 16 db fibula került elő, ezek közül 7 lelet sírból származik, a többi adat nélküli szórványként van számon tartva.⁵ A fibulákat anyaguk és méretük szerint is szemügyre véve a fibulatípus változatossága rajzolódik eléink. Észrevehetjük, hogy a kisebb méretűek (4,8–5,4 cm) sokkal nagyobb értékűek, mint a nagyobb példányok (ez utóbbiakat kb. 6 cm-től számíthatjuk). A kisebb fibulák aranyozott ezüstök, illetve aranyozott bronzok, ezzel ellentétben a nagyobb darabok kivétel nélkül bronzból készültek [1. táblázat].⁶

Arra a megállapításra jutottam, hogy a kisebb és egyben ékeesebb fibulák előállítására nyilvánvalóan jobb minőségű fémet, illetve aprólékos kidolgozást igényelt, míg a nagyobb bronzfibulák alapanyaga „olcsóbb”, könnyebben beszerezhető és előállításuk is egyszerűbb. A nagyméretű bronzfibuláknál még az is szembetűnő, hogy mind a négy esetben csak egy darab fibula került elő. Igaz, ezek mind szórványként kerültek a múzeumi nyilvántartásokba, tehát nem lehetünk megbizonyosodva arról, hogy viselői eredetileg is csak egy darab fibulát használtak. A cegei sírleírás alapján pedig kifejezetten bolygatott sírra gyanakodhatunk, hiszen a tárgyak a fej mellé, egy kupacba voltak összedobálva, ezért sem jelenthetjük ki, hogy egy fibulát helyeztek volna a sírba. Sajnos a temetkezések közül csak két esetben jegyezték fel a csontvázak nemét, mindketten nők voltak (Hács–Béndekpuszta 18. sír, Cége).

Egy esetben ismertették a tárgy sírban való elhelyezkedését, ez pedig a hács–béndekpusztai 18. sírnál történt meg. Az egyik fibula a jobb oldali bordáknál, a másik az ágyéki csigolyák és a jobb medencelapát között helyezkedett el, fejfelé a keresztcsont felé irányítva. A fibulák az öltözéken, tehát egymás alatt, keresztben foglaltak helyet [4. tábla]. Meg kell jegyezni, hogy a fibula kis mérete és vékonysága miatt nem volt alkalmas nagy mennyiségű textilra összetartására. A fibulák elhelyezkedése alapján a *tunica* viseletet lehet felismerni, sőt *cingulum* használatra utaló nyomok is vannak. A combcsontoknál és a kéz végénél előkerült gyöngyök feltehetően a *cingulumon* kaptak helyet, arra voltak felvarrva. Eleinte a széles

³ KALTOFEN 1984, 51.

⁴ Ez esetben egy lelőhelynek vettem a műzsi temető egy-egy fibulapáros temetkezését.

⁵ A fibulák előkerülési körülményéről (például mellékletek) és további adatairól (például díszítés) katalógus készült (MÉSZÁROS 2015, 44–48).

⁶ Azokra a fibulákra vonatkozik, amelyeknél a leírás jelzi a tárgy anyagát, ezért a keresi fibulát nem számítottam bele, hiszen ez az adat nem derül ki a publikációból.

díszöv lecsüngő végére erősítettek különböző, főleg bajelhárítóként alkalmazott tárgyakat, majd később az is előfordult, hogy fémszerelések bőr- vagy textilszalagokon lógtak a használati eszközök (tokos kiskés, kanál, tű), illetve az amulettek (különböző anyagú gyöngyök, gömbök, kagylók, csigák, Donar-buzogányok). A felsőruha fölött hordott köpenyt zárták az ún. kisfibulák, eleinte párosával, majd egyesével.⁷ Valószínűleg a hács-béndekpusztai 18. sír fibulái egy Meroving-kori frank, alamannhoz hasonló viselethez tartozhattak.

A fibulák készülhettek egy öntőműhelyben, azonban nem azonos öntőmintával. Továbbá a profilból ábrázolt kengyeleknél megfigyelhető, hogy azokat ívesen alakították ki. Nem zárnám ki annak a lehetőségét, hogy valamiféle vékonyabb ruhaanyag összefogására használták őket, hiszen a kengyel ívessége nem alkalmas kifejezetten vastag ruha összefogására.

2.3. Kronológia

Volker Bierbrauer a bakodpusztai 3. sír fibuláit 420/430–440/450 közé keltezte.⁸ A már említett hács-béndekpusztai temető vizsgálata során Kiss Attila a tárgyat – amelyet főként az 5. század közepére és második felére szokás keltezni – 454 (?) és 469 közé datálta. A kővágószőlősi temető 1. sírjában előkerült tükör is datáló értékű, igaz, nem az általam vizsgált 6. sír leletanyagában szerepelt, de léte attól még támpontot nyújthat. A tükör az iráni népekkel jelenik meg a steppén, és a Kárpát-medencébe is a szarmaták hozták be elsőként a tükörtörés szokásával együtt. A korabeli pannoniai és római tükrök eltérőek ezektől. A kővágószőlősi sír tükre Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria által elvégzett csoportosítás szerint a nomád tükrök csoportjába tartozik (5. csoport), ezen belül a sugaras bordájú *Čmi-Brigetio* típusba.⁹ Jellegzetessége kerek formája, középen lévő, hurokszerű, kis füle és a sugárirányú-bordás hátlapja. A Kárpát-medencében a 4–5. században a leggyakoribb típus, bár keleten még férfiak is kaphattak a sírba tükröt, itt azonban már az 5. században nem. Az ún. nomád tükör szarmata-alán eredete ellenére sem lehet etnikumjelző, mert használatát az 5. századra a germánok is átvették.¹⁰ Továbbá a kővágószőlősi 1. sírban egy lemezfibula pár is előkerült. A lemezes fibula típus a Pontus vidékén alakult ki, és egészen Spanyolországig eljutott.¹¹ Volker Bierbrauer elterjedésüket 400–420 közé keltezi, amikor is az Erdélyből néhány évvel korábban távozó nyugati gótok a Dunától nyugatra is elterjesztették.¹² A cegei sírban előkerült egy Constans érme, amit 341–346 között vertek. Ezzel *terminus post quem* keltezni tudjuk a sírt és vele együtt a tárgyat is. Azonban emiatt nem szabad abba a hibába esni, hogy a tárgy használati idejét a 4. század közepe tájékára tegyük.¹³ Tehát a Bakodpuszta típusú

⁷ B.TÓTH 2005, 16.

⁸ Bóna István a bakodpusztai ékszerek készülését és viselését 430–470 közé tette. Úgy vélte, hogy az 1. és 2. sír ékszerei még a hun korban készültek, azonban a 3. – vagyis az általam vizsgált – sír késői ékszerei igazolják, hogy az előkelő halottakat a hun uralom után temették el (Bóna 1993, 28).

⁹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 14–15.

¹⁰ GÁBOR 1998, 134.

¹¹ GÁBOR 1998, 133.

¹² BIERBRAUER 1968, 4.

¹³ Fontos megjegyezni, hogy egy sírban előkerült érménél három dátumot kell figyelembe venni. Az első az érme verésének ideje, a második az utolsó tulajdonosához kerülése és használati ideje, végül harmadikként a tárgy földbe helyezésének időpontja. Tehát közel sem biztos, hogy a sírba helyezés a 4. század közepén történt meg és nem később, hiszen nem tudhatjuk, hogy az érme megszerzésének ideje és földbe kerülése között mennyi idő telhetett el.

fibuláról elmondható, hogy az 5. század közepe után jelen van a Kárpát-medencei leletanyagban. Pontosabb keletezéshez pedig további vizsgálatok szükségesek.

A Bakodpuszta típusú fibulánál egyaránt fellelhető párhuzam és előzmény. A belgrád–zimonyi (Beograd–Zemun) fibula [10. tábla 1] feje szintén félkör formájú, amelyen a már szokásos legyezőszerű, sugaras ékvésés található. A fejen három gomb helyezkedik el, csakúgy, mint az általam vizsgáltknál. Lába hosszabb az eredeti típusnál, és alakban sem egyeznek, de a díszítése hasonló háromszöges–geometrikus ékvésés.¹⁴

2.4. Az etnikai hovatartozás kérdése

A bakodpusztai leletekkel többek között Bóna István foglalkozott behatóan. Véleménye szerint az itt eltemetett nők ékszereinek kora, stílusa, gazdagsága, viselete azt sugallja, hogy a szkír királyi család nőtagjaival és udvartartásukkal hozhatók kapcsolatba.¹⁵ A bakodpusztai fibulák táblázatát Kiss Attila állította össze a hács–béndekpusztai 18. sír kapcsán. A temető kronológiai behatárolásán kívül, megpróbálta meghatározni az itt élő népesség etnikumát. A „B variáns” lehetőségét fogadta el, igaz, több lelet esetében is kételyeket fogalmazott meg azt illetően, hogy azok keltezhetőek-e kizárólag a keleti gótok pannoniai időszakára.¹⁶ Bár elfogadja, hogy a 18. sír fibulái a legkorábbiak, mégis a temető nyitását jelntve 456 előttre nem datálhatóak. Gábor Olivér az előbbieket elfogadva a kővágószőlősi temetőt szintén a keleti gótokhoz kapcsolja. Ám felhívja a figyelmet arra, hogy az eltemetettek ruházatában a korabeli internacionális viseleti szokások tükröződnek.¹⁷ Éppen ezért az etnikum meghatározása csak történeti adatok alapján kísérelhető meg. A keleti gótok 456–473 között éltek a Dél-Dunántúlon, azonban valószínűleg nem egy vegytiszta gót népesség alkotta a lakosságot. A mözsi temető népességéről is elmondható, hogy az 5. század közepén, a hun periódusban itt élő barbár *gens*.

Volker Bierbrauer véleménye szerint a Kárpát-medencei népességből nem választhatók ki a keleti gótok, mert bár a keleti gót királyságra (456–473) történeti bizonyíték van, régészetileg nem körülhatárolható egyértelműen. Először is azért jutott erre a megállapításra, mivel a kivándorlási (Csernyahov–Maroszentanna kultúra) és a bevándorlási terület (Pannonia) – régészeti leletanyaggal jellemezhető – összekapcsolásának lehetősége hiányzik. Ehhez járul az is, hogy a Duna–Kárpát-medence térségében kb. 400-tól az 5. század második feléig egy „keleti germán koiné”¹⁸ található, – ez főként az elitre vonatkozik – ami nem teszi lehetővé az egyes etnikumok megkülönböztetését. Ez nem csak a greutung-i-ostrogótok lokalizálására, hanem más keleti germán törzsekre is érvényes. Az erre vonatkozó vizsgálatok spekulációkra épülnek, és a kutatók könnyen beleeshetnek a vegyes érvelés hibájába. Végül pedig ezzel a kérdés-válasszal zárja tanulmányát: „Mi marad tehát régészeti értelemben a keleti gótok pannoniai királyságából? – Semmi.”¹⁹

¹⁴ BIERBRAUER 2011, 366. Abb. 3/7–8.

¹⁵ BÓNA 1993, 28.

¹⁶ Végül is a temetőt egy keleti gót, az 5. század utolsó harmadában Pannoniában a szvébekkel összeolvadó népesség hagyatékaként határozta meg (Kiss 1995, 319).

¹⁷ Az általam vizsgált sírok gyakori elemei az üveggyöngyök (Kővágószőlős 6. sír, Hács–Béndekpuszta 18. sír), amelyek már korábban is megvoltak a szarmatáknál és rómaiaknál, így etnikumjelző szerepük nincs.

¹⁸ Nyelvileg egységes közösség.

¹⁹ BIERBRAUER 2011, 375–376.

3. Letkés típus [5. tábla]

Karakteres kisfibula-típus, amely öntéssel készült. A fibulát kör alakú fej – amelyet három öntött gombbal díszítettek –, lapos kengyel és a kengyellel szinte azonos szélességű láb jellemzi. Gyakran aranyozták és ezüstözték, illetve gazdagon díszített motívummal látták el, sőt vésték, niellózták és pecsételték.²⁰ A típusnevét egy magyarországi, Pest megyei lelőhely után kapta.

3.1. Elterjedés

A már meghatározott jellemzők alapján az általam bemutatott fibulatípus megtalálható a Kárpát-medence nyugati térsége és Burgundia között [6. tábla]. Igaz, a próbálkozások ellenére sem találhatók igazán jellegzetes példányai a Kárpát-medencén kívül. Ez is igazolja, hogy önálló, itteni típusként kell kezelni. A fibulatípus elterjedése alapján egy kelet-pannoniai műhelyre gyanakodhatunk.²¹ A Kárpát-medencén belül ismét sűrűsödés figyelhető meg, főként a Dunától északra. A Balaton környékéről két lelőhely említhető meg, Keszthely és Hács; északról Letkés és északnyugatról Ringelsdorf (Ausztria). A Kárpát-medencén kívül három darabot vettem be a katalógusba. Így összesen hét lelőhelyet vizsgáltam, a következő eloszlásban: Ausztria (2 db), Franciaország (1 db), Magyarország (3 db) és Németország (1 db). A Letkés típusú fibula a Kárpát-medencétől egészen Burgundiáig nyomon követhető, de figyelembe kell venni, hogy Burgundiában csak egy szórvány darab képviseli.

3.2. Viselet

A gyűjtésem összesen 7 lelőhelyet²² foglal magába. 6 esetben sírból kerültek elő a fibulák, 2 esetben pedig szórványként kerültek be a múzeumokba. Összesen 7 lelőhely 12 darab fibuláját vettem bele az adatbázisba.²³ Négy temetkezésnél figyelték meg, majd dokumentálták is a fibulák sírban való elhelyezkedését [2. táblázat]. Így az öltözet rekonstruálására több megoldás is születhet, hiszen három különböző viseleti szokás rajzolódik ki előttünk.

A hács-béndekepusztai (1) 19. sírban elhelyezett fibulák a mellkas jobb oldalán találhatók, fejjel a könyökcsontnak irányítva [7. tábla]. Itt tehát valószínűleg egy jobbra záródó ruházatról van szó.

A hács-béndekepusztai (2) 20. sír fibulái a jobb medencelapáton és a keresztcsonton kaptak helyet, egymás fölött ferdén. A ferdén álló fibulák, fejjel a bal combcsont felé voltak irányítva [8. tábla]. A medence tájékán előforduló páros fibulák²⁴ *tunica* viseletére utalhatnak, mivel a ruhazáró funkciójukat elveszített fibulák a deréktájra kerültek és inkább a társadalmi helyzet tükrözésére szolgáltak.²⁵ A sírban előkerültek borostyángöngyök és üveggyöngyök, amelyek a szeméremcsont környékén, a jobb combcsont közepe tájékán és a lábszárak

²⁰ KALTOFEN 1984, 52.

²¹ KISS 1995, 308.

²² A hács-béndekepusztai temető 19. és 20. sírjában előkerült fibulapárokat ismét egy lelőhelyként tüntetem fel.

²³ A fibulák előkerülési körülményéről (például mellékletek) és további adatairól (például díszítés) katalógus készült (MÉSZÁROS 2015, 48–51).

²⁴ Az 5. század utolsó harmadától terjedt el (NAGY 2007, 234.j).

²⁵ B.TÓTH 2005, 16.

között helyezkedtek el.²⁶ A gyöngyök helye alapján *cingulum* viseletre lehet gyanakodni. A díszes öv végén helyezkedett el a legnagyobb borostyángyöngy, amelynek helye a lábvégeknél volt. Érdekes, hogy egy temetőn belül két különböző fibulaviselet fordul elő, ez is arra utal, hogy a ruházat összefogása nem egy séma alapján működött.

A keszthely–fenékpusztai 10. sírban egy 4–5 év körüli gyermeket temettek el. Az egyik itt előkerült fibula a bal vállon rendeltetésszerűen helyezkedett el. A másik fibula a koponya alatt került elő, ennek oka állatjárás volt.²⁷ Minden bizonnyal a koponya alatt előkerülő tárgy eredeti helye a jobb vállon lehetett. Ha ezt a feltételezést elfogadjuk, akkor itt a *peplos* viselettel állunk szemben, hiszen ilyenkor a ruhakapcsoló-tű a két vállon fogja össze a ruhát.

A letkési 1. sírban *in situ* került elő a fibulapár a kulcscsontokon [9. tábla]. Ez a két kulcsonton elhelyezkedő fibulaviselet szintén a *peplos* használatára utal.

A vizsgált eseteknél három fajta öltözetet lehetett megfigyelni, ez azt jelenti, hogy háromféle viseleti modell élt egymás mellett az 5. század középső harmadában. Ezek a következők: egy jobb oldalra záródó öltözet, a *tunica* és a *peplos*. Véleményem szerint ezek a fibulák nem voltak alkalmasak nagyobb tömegű ruhaanyag megtartására, mivel kengyel részük nem tette lehetővé a vastagabb ruházat összefogását. Elképzelhető, hogy valami vékonyabb szövet – akár nyári, lengébb öltözet vagy vékony, a ruházat fölött hordott kendő – összekapcsolását szolgálták. A fibulák mérete többnyire 5 cm körül van. Volt olyan elképzelés, miszerint a 6 cm-t nem haladja meg,²⁸ azonban a Letkés típus Kárpát-medencén kívüli párhuzamai nagyobbak, mint 6 cm. A nyolc fibula közül öt aranyozott ezüsből készült, a többiről nem áll rendelkezésemre információ [3. táblázat]. Ez azt jelzi, hogy jó minőségű fémből készültek ezek a darabok, tehát valószínűleg reprezentációs célokat szolgálhattak. Érdemes megemlíteni a Kárpát-medencei példányok közötti hasonlóságot, amely alapján ismét gyanakodhatunk egy azonos öntőműhelyre, de csakúgy, mint a Bakodpuszta típusnál, itt sem azonos az öntőminta. Az öt temetkezésből három esetben határozta meg női csontvázat, illetve egy esetben gyermeket. Érdekesség, hogy két csontváznál, egy nőnél (Hács–Béndekpuszta 20. sír) és a gyermeknél (Keszthely–Fenékpusztai 1. sír) torzított koponyát azonosítottak.

3.3. Kronológia

Andrea Kaltofen megállapítása szerint ez a fibulatípus egyrészt rokonságban áll a Bakodpuszta típussal, másrészt morfológiai kapcsolatba hozható a kis (harapó)fogó fibulával (Polkovice, Vyškov 1. sír, Csehország).²⁹ Az utóbbi fibulák azonos műhelyből kerültek ki 500 körül. A Letkés típusú fibulák³⁰ lelőhelyein már nem kerülnek elő ezüst lemezfibulák, mint korábban a Bakodpuszta típusúnál, de attól a két típus még párhuzamosan használatban volt, mivel a formai hasonlóságuk egy adott időszakra jellemző.³¹ Papp László és Salamon Ágnes

²⁶ A borostyángyöngyök szinte legalul, a lábák végeinél és a jobb combcsontnál kerültek elő, valószínűleg az öv lelógó végére varrták fel őket (KISS 1995, 299).

²⁷ A sírról készült rajz is megerősíti a dokumentációban leírtakat (STRAUB 2006, Abb. 2.1).

²⁸ PAPP–SALAMON 1980, 87.

²⁹ A lábforma díszítését illetően hasonlóságok fedezhetők fel, de fejlemezének sajátos formája egy másik, kronológiailag fiatalabb csoporthoz köti (BEMMANN 2008, 181–182).

³⁰ A Letkés típusú fibulákat némelyik publikációkban más néven említik (mint Béndekpuszta típus), de attól még azonos tárgyról van szó.

³¹ KALTOFEN 1984, 52.

az 5. század utolsó harmadáig keltezte a letkési fibulapár viseletét, főként a koponyatorzítás megléte miatt.³² Kiss Attila szerint a keltezést nyitva kell hagyni, mivel még nem volt olyan kísérőlelet, amely alapján jól lehetne datálni a fibulatípust.³³ A keszthely–fenékpusztai temetőt Straub Péter a régészeti és antropológiai anyag alapján az 5. század középső harmadára keltezte, hiszen annak a kornak az anyagi kultúráját reprezentálta.³⁴

A Letkés típusú fibula előzményének tekinthető a balatonszemes–szemesi-bereki 150. sírj fibulapárja [10. tábla 2]. A balatonszemesi ezüst fibulapár feje ovális alakú, illetve három darab szerelt gombbal látták el. A szerelt gombok az Elba-vidékre mutatnak és tükrözik a „tűring” jelleget. A fibulák a medencecsontnál kerültek elő egymással párhuzamosan, enyhén ferdén;³⁵ elhelyezkedésük szinte megegyezik a hács–béndekpusztai 20. sír fibuláival. A fibulapár az 5. század harmadik negyedére keltezhető. A Letkés típusú fibula párhuzamba hozható a Vinařice típussal. Ehhez a típushoz tartozik az Elstertrebnitz 9. sírjából (Németország)³⁶ előkerült fibula [10. tábla 3] és a Praha–Libeň³⁷ nevezetű lelőhely fibulája is [10. tábla 4]. A különbség főként abban nyilvánul meg, hogy a fejen kifelé hajló indadíszek találhatók, azonban közös vonás, hogy mindkét fibula fecskefarokban végződik, s ez a Letkés típusnál is gyakran előfordul. A német lelőhelyről származó fibula langobárd közösségben került elő, erre utalnak a 9. sír mellékletei (S-fibula,³⁸ füllel ellátott csüngődíszek). Straub Péter még két típust említ meg formai analógiaként, ezek a St.-Sulpice [10. tábla 5] és az Irlmaut/Aubing típus [10. tábla 6].³⁹

3.4. Az etnikai hovatartozás kérdése

Mint a többi fibulatípusnál, ez esetben is megpróbálom a lehetséges etnikai csoportokat meghatározni, habár a vizsgálat nem vezet feltétlenül pontos eredményre. Az 5. századi Kárpát-medence etnikai sokszínűsége miatt a leletek szétválasztása nagyon bonyolult folyamat. Ráadásul némely régészeti kutatás, publikáció még mindig hiányos a tekintetben, hogy a tárgyakat alakjuk és készítésük technikája alapján részletesen vizsgálták volna. Miután ezek megtörténnek, csak akkor lehet nagy bizonyossággal beszélni az áru mozgásáról, kereskedelméről vagy piacáról.⁴⁰

Straub Péter végzett alapos kutatást a fibulát viselő etnikum meghatározása kapcsán, melynek nyomán ismét felhívta a figyelmet a Dunántúl és Alemannia régészeti leletanyaga közötti kapcsolatra. A kutatás mai állása a Közép-Duna-vidéki népeknek, főként a dunai szvébeknek az alemannok második etnogenezisében való részvételének régészeti vonatkozásait és jelentőségét hangsúlyozza. Straub Péter a Dunántúl és a Felső-Duna-vidékének régészeti kapcsolatát a tárgyalt időszakban további leletekkel, köztük a Béndekpuszta típusú

³² PAPP–SALAMON 1980, 90.

³³ KISS 1995, 308.

³⁴ STRAUB 2011, 336.

³⁵ STRAUB 2008, 190.

³⁶ MILDENBERGER 1959, 30–34.

³⁷ KALTOFEN 1984, 258.

³⁸ Egy korai típusú S-fibula, amelyet az 5. század vége–5/6. század fordulójára lehet keltezni. A 9. sír „tűring” típusú leletanyagot tükröz.

³⁹ STRAUB 2008, 193.

⁴⁰ PAPP–SALAMON 1980, 89.

fibulával, illetve megfigyeléssel bővítette. A hács-béndekpusztai temetőben dokumentált fibulaviseleti sajátosságok ugyanis nem azt a keleti germán viseleti hagyományt tükrözik, ami más temetőkben (Mözs vagy Keszthely–Fenékpuszta) mutatkozik. A hitelesen megfigyelt dunántúli keleti germán temetkezésekben a különböző formájú fibulák és tűk a tradícióknak megfelelően a vállakon, illetve a mellkason kerülnek elő.⁴¹ Azonban megfontolandó, hogy a női sírok gazdagsága a család, azaz a férj társadalmi helyzetét is tükrözi. Így a dunántúli aranyozott ezüstfibulás női sírokhoz nyugati bevándorlók esetén hozzátartoznának a rangos fegyverzetű férfisírok is, amelyek Alemanniában jól ismertek.⁴² A kétségekre magyarázatot adhat Jaroslav Tejral elképzelése a hun birodalom szétbomlását követően a Közép-Duna-vidékének egyes földrajzi régióiban létrejött hasonló struktúrájú germán királyságok régészeti emlékegyezéséről.⁴³ A közös kulturális gyökerek egy olyan keleti germán kultúrkomplexum kialakulását eredményezték, melyen belül a temetkezési szokások, a viselet és a leletanyag szoros összhangban állhatott. Ez érintette a nyugati germán területeket is.⁴⁴

Ismét Straub Péter végezte el a keszthely–fenékpusztai temető újraértelmezését, alaposabb vizsgálatát is. Véleménye szerint a temetőben előkerült leletek – az ékszerek nagyarányú előfordulása, a „tarsolyzárak” és a csontfésűk – alapján kétségtelenül igazolt a keleti germán származás. Jordanes leírása és Sági Károly kutatásai alapján a sírokat/leleteket/termékeket a keleti germánoknak tulajdonították, akik Pannoniában kis idővel 456 után telepedtek meg. A Dunántúl déli részén világosan kirajzolódik a keleti germán anyagi kultúra hagyatéka, amivel már a hun korszak előtt is lehet számolni. Ahogy a kronológiánál már megjegyeztem, az 5. század középső harmadára keltezte a temetőt, évtizedekkel Thiudimer gótjai elé.⁴⁵

A letkési temetőt illetően is megvizsgálták a lehetséges etnikumot, de meg kell jegyezni, hogy ez is csak egy hipotézis (ráadásul már több mint 30 éves). A tárgyalt időszakban jelent meg Nagy Theoderich gót királyként a Keletrómai Birodalomban, Itáliában. Célja egy békés kapcsolat kialakítása volt a környező germán népekkel. Pannonia, azaz a Dunántúl továbbra is az érdekszférában maradt, többek között azért, mert innen indultak a keleti gótok, illetve a terület topográfiai, stratégiai is fontos pont volt. Ezért van, hogy a Kárpát-medencei és az itáliai leletanyag azonosságot mutathat, de nem szabad kizárólagosan a keleti gótokhoz kötni.⁴⁶

4. Ezüst öntvények

A Bakodpuszta és Letkés típusú fibulák ezüst öntvények, melyek nagyarányú Kárpát-medencei előfordulása egy helyben működő öntőműhely léteire utal. Nem kizárt, hogy a bronzműhelyek és a nemesfém öntvények készítésére szolgáló műhelyek is lehettek egy helyütt. Emellett a fibulákon gyakran végeztek tűzaranyozást. A tűzaranyozás technikája abban

⁴¹ STRAUB 2008, 189.

⁴² STRAUB 2008, 193.

⁴³ TEJRAL 2008a, 60–61.

⁴⁴ TEJRAL 2008b, 264, 267.

⁴⁵ STRAUB 2011, 336.

⁴⁶ PAPP–SALAMON 1980, 90.

rejlík, hogy egy rész olvasztott arany és nyolc rész higany egyvelegét (amalgám) vízbe öntik, majd leszűrik. A felmelegített tárgyra, esetünkben fibulára, ráhelyezik a kapott anyagot és egy rézszálú ecsettel elsimitják. Melegítés során a higany elpárolog, az arany pedig ráfeszül a tárgyra. Ez az eljárás az 5. században igen népszerű lett a Kárpát-medencében, főként az arany hiánya miatt. Az így készített termékekről elmondható, hogy igen jó minőségűek. Feltehetőleg a tűzaranyozást a fibula készítésének helyén végezték el.

Véleményem szerint fontos megvizsgálni a pannoniai öntőműhelyek kontinuitásának kérdését, hiszen az nagy előrelépést jelentene a fibulakutatás területén. Bizonyítékot találhatnánk arra, hogy ezek a típusok akár azonos műhely termékei is lehettek. Ennek érdekében a hács-béndekpusztai temető 18. és 19. sír fibuláin elektron-mikroszondás (JEOL Superprobe 733 típus) vizsgálatot végeztünk el.⁴⁷ Az archeometriai vizsgálatok célja a fibulák anyagának, a rajtuk lévő aranyozás technikájának és a berakásos díszítések anyagának meghatározása volt. A hács-béndekpusztai 18. sír egyik fibuláján (Bakodpuszta B) és a hács-béndekpusztai 19. sír fibulapárján (Letskés A és B) végeztük el a méréseket. Mivel csak roncsolásmentes vizsgálatokra volt lehetőségünk, ezért a tárgyakat az elektron-mikroszonda mintatartó terébe helyeztük el. Ez a mérés azzal a hátránnyal járt, hogy csak olyan pontokon tudtunk mérni, amelyek a spektrométer látóterébe kerültek. A biztonságos méréshez azonban, így is elegendő pont adódott.

A fibulák elektron-mikroszondás (felületi) mérése alapján az alábbi következtetéseket lehet levonni: A fibulák anyaga nagy tisztaságú ezüst, s helyenként szulfidos, oxidos korrózió látható rajtuk. Az aranyozás minden esetben tűzi aranyozás, erre utal a higany jelenléte. A nielló berakás a Letkés A és B jelzésű fibulákon kétféle fém (ezüst és réz) szulfidjából készült. Ezeknek a vizsgálati eredményeknek köszönhetően a vizsgált fibulák (Bakodpuszta B, Letkés A, Letkés B) anyaga és technológiai kivitele azonosnak tekinthető. Ez alapján nem zárhatjuk ki azt a feltételezést, hogy a fibulák akár egy öntőműhelyben is készülhettek. Az elemösszetétel pontos mennyiségi meghatározása csak mintavétellel állapítható meg, ami egyúttal a nyomelemvizsgálatra is lehetőséget adna, ami fontos adalék lesz a fémanyag proveniencia vizsgálatában. Így egy esetben tisztázódna az a feltételezés, hogy a Kárpát-medencében nagy számban előkerülő fibulák valószínűleg nem importként kerültek tulajdonosaikhoz, hanem akár a Pannoniában működő műhelyek termékei is lehettek.

A dolgozatomban felgyűjtött fibulatípusok Kárpát-medencei példányai leginkább a Dunántúlon, főként a Balaton környékén helyezkednek el. Mindkét típusnál szembevető a nagyfokú hasonlóság, viszont előfordul, hogy maguk a fibulapárok sem egyeznek teljesen. Mint már korábban említettem, ennek oka az is lehet, hogy egy öntőműhelyben készültek, de az öntőmintájuk nem volt azonos. Ez a barbár népekre különösen jellemző, hiszen nem minden esetben sorozatgyártásra rendezkednek be.⁴⁸ Sajnos az 5. századra keltezhető műhelyeket még nem tártak fel, így létük mindössze az előkerült fibulaleletekre épülő hipotézisen alapul.

⁴⁷ A vizsgálatokat az MTA CsFK Földtani és Geokémiai Intézetben végeztük el.

⁴⁸ A szármataknál is megfigyelték saját műhelyeket (például Tiszaföldvár), ahol előkerültek a fibula öntésére szolgáló tárgyak is. S tudjuk, hogy a fibula öntőmintából való kieszedését gyakran csak úgy érhették el, ha az öntőminta maga is megsemmisül. Így további fibula gyártására nem volt alkalmas (VADAY 2005, 159).

5. Összegzés

A vizsgált fibulatípusok elterjedése közel egy területen összpontosul, s mindkét esetben megfigyelhető a Kárpát-medencében lévő sűrűsödés. Mint már a bevezetésben is említettem, emiatt is esett a választásom ezekre a példányokra. A két fibulatípus fő elterjedési területe a Kárpát-medence, és csak elszórtan találhatók meg ettől északnyugatra. A fibulák némi eltéréssel közel egy időben terjedtek el. A Bakodpuszta típus az 5. század közepe óta jelen van, amíg a Letkés típusú az 5. század középső harmadától keltezhető. Az egymáshoz közel fekvő lelőhelyek esetében felmerül a kérdés, hogy köthetők-e egy etnikumhoz. Kísérletet tettem az etnikum meghatározására, de fontos megjegyezni, hogy a fibulák nem etnospecifikusak, így egyik népességhez sem köthetők kizárólagosan. De annyi elmondható, hogy minden esetben, ahol elvégezték a halott nemének megállapítását, nőneműnek határozták meg. A többi esetben pedig gyakorta a mellékletek alapján gondolhatjuk, hogy szintén nő vagy leánygyermek viselte a ruhakapcsoló-tüket.

Munkámban a legnagyobb hangsúlyt a viseletrekonstrukciójára fektettem, amelynek eredményeképp izgalmas megoldások születtek. Megfigyelhető, hogy az 5. század középső harmadában több viseleti modell is megtalálható, amelyhez ezt a két fibulatípust használták. Főként két példát emelhetünk ki, ez a *peplos* (Letkés 1. sír) és a *tunica* (Hács-Béndekpuszta 18. és 20. sír), ezen kívül megfigyelhettünk jobbra záródó viseletet is (Hács-Béndekpuszta 19. sír). Az övvel ellátott *tunica* viseletnél szembejövő, hogy az övet minden esetben a jobb oldalon fogták össze a fibulákkal. Az egyik legszembejövőbb jelenség számomra a hács-béndekpusztai 19. és 20. sírban elhelyezett ugyanolyan típusú fibulapárok esete. Ennek érdekessége abban rejlik, hogy egy temetőn belül két fajta viseletet (jobbra záródó viselet és a *tunica*) ismerhettünk meg. Továbbá ugyanebben a temetőben egy eltérő fibulatípus, a Bakodpuszta típus is megtalálható, ami egy *tunica* viselet része volt. Ebből is látszik, hogy akár egy közösségen belül is változhatott a ruházat összefogásának szokása.

A későbbiekben szeretném folytatni ezt a munkát, a viseleti elemek további elemzésével, a fibulatípusok párhuzamainak összegyűjtésével, és ezek alapján a kapcsolataik irányának meghatározásával. Fontosnak tartom továbbá a kronológia finomítását és az öntőműhelyek lehetséges helyének felkutatását.

IRODALOM

- АЛБАВИН 1979 = Айбабин, А. И.: Погребения второй половины V – первой половины VI в. в Крыму. *КСИА* 158 (1979), 22–34.
- ALLERBAUER–JEDLICKA 2001 = Allerbauer, S.–Jedlicka, F.: *KG Waidendorf. FÖ* 39 (2000) 2001, 705.
- B. TÓTH 2005 = B. Tóth Á.: Kora népvándorlás kori sír Aquincumban. *WMME* 27 (2005), 11–41.
- BEMMANN 2008 = Bemann, J.: Mitteldeutschland im 5. Jahrhundert. – Eine Zwischenstation auf dem Weg der Langobarden in den mittleren Donaauraum? In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrsg.: Bemann, J.–Schmauder, M. Bonn 2008, 145–227.

- BIERBRAUER 1968 = Bierbauer, V.: Das westgotische Fibelpaar von Villafontana. In: *I ritrovamenti barbarici nelle collezioni civiche Veronesi del museo Castelveccchio*. Hrsg.: O. von Hessen. Verona 1968, 3–8.
- BIERBRAUER 2011 = Bierbrauer, V.: Zum pannonischen Ostgotenreich (456/457–473) aus archäologischer Sicht. In: *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. [Castellum Pannonicum Pelsonense 2.] Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2011, 361–380.
- BÓNA 1993 = Bóna I.: Bakodpuszta – „Pusztá-Bakod”. In: *Hunok-Gepidák-Langobardok*. [Magyar Östörténeti Könyvtár 6.] Összeállította: Bóna I.–Cseh J.–Nagy M.–Tomka P.–Tóth Á. Szeged 1993, 28.
- BONDÁR et al. 2007 = Bondár M.–Honti Sz.–Márkus G.–Németh P. G.: Balatonszemes-Szemesi-berek. In: *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. – Rolling time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zamárdi and Ordacsehi*. Szerk.: Belényesy K.–Honti Sz.–Kiss V. Kaposvár–Budapest 2007, 123–138.
- CHIRILĂ–CHIFOR 1977 = Chirilă, E.–Chifor, I.: Un mormînt din secolul V de la Țaga (jud. Cluj). – Ein Grab aus dem 5. Jahrhundert in Țaga (Kr. Cluj). *ActaMP* 1 (1977), 181–185.
- DANNHEIMER 1998 = Dannheimer, H.: *Das baiuwarische Reihengraberfeld von Aubing, Stadt München*. München 1998.
- FINGERLIN 2001 = Fingerlin, G.: Frauengrab von Bräunlingen, Schwarzwald-Baar Kreis, Baden-Württemberg, Deutschland. In: *Das Gold der Barbarenfürsten. Schätze aus Prunkgräbern des 5. Jahrhunderts n. Chr. zwischen Kaukasus und Gallien*. Hrsg.: Wiczorek, A.–Périn, P. Stuttgart 2001, 170–171.
- GÁBOR 1998 = Gábor O.: 5. századi sírok Kövágószőlős határában. *JPMÉ* 43:1998 (1999), 131–140.
- HAMPEL 1905 = Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn II*. Braunschweig 1905.
- HOREDŤ 1958 = Horedt, K.: *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*. București 1958.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993 = Istvánovits E.–Kulcsár V.: Tükrök a császárkori és a kora népvándorláskori barbár népeknél a Kárpát-medencében. *HOMÉ* 30–31/2 (1993), 9–54.
- KALTOFEN 1984 = Kaltoven, A.: *Studien zur Chronologie der Völkerwanderungszeit im südöstlichen Mitteleuropa*. Oxford 1984.
- KISS 1995 = Kiss, A.: Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5.–6. Jahrhundert. *ActaAnthung* 36 (1995), 275–342.
- LINDENSCHMIT 1858 = Lindenschmit, L.: *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*. Mainz 1858.
- MÉSZÁROS 2015 = Mészáros B.: *Fibulák és öltözetek az 5. század második felében néhány Kárpát-medencei fibulatípus alapján (Léva-Perse, Bakodpuszta, Letkés típus)*. OTDK dolgozat. Kézirat. Szeged 2015.
- MILDENBERGER 1959 = Mildemberger, G.: *Die germanischen funde der Völkerwanderungszeit in Sachsen*. Leipzig 1959.

- NAGY 2007 = Nagy M.: *Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század). – Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Mittel-Donaugebiet (3.–6. Jahrhundert n. Chr).* Budapest 2007.
- ÓDOR 2011 = Ódor, J. G.: The 5th-century cemetery and settlement at Mőzs (Tolna County, Hungary) – some issues concerning the "East-Germanic" period in Transdanubia. In: *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. [Castellum Pannonicum Pelsonense 2.] Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2011, 347–359.
- PAPP–SALAMON 1980 = Papp, L.–Salamon, Á.: Gräber aus dem 5. Jh. in Letkés. *MittArchInst* 8–9:1978–1979 (1980), 85–92, 343–348.
- SÉMAINVILLE 2003 = Sémainville, H. G.: Á propos de l'implantation des Burgondes: Réflexions, hypothèses et perspectives. In: *Burgondes, Alamans, Francs, Romains. Dans l'est de la France, le Sud-Ouest de l'Allemagne et la Suisse. V^e–VIIe siècle après J.-C.* Red.: Passard, F. Besançon 2003, 17–39.
- STRAUB 2006 = Straub, P.: Bemerkungen zum germanischen Grab von Répcelak – Notes on the german Grave of Répcelak. *Arrabona* 44/1 (2006), 441–454.
- STRAUB 2008 = Straub P.: Adalékok a Balaton környéki 5. századi temetők Felső-Duna vidéki kapcsolatához. *ZM* 17 (2008), 189–203.
- STRAUB 2011 = Straub, P.: Angaben zum hunnenzeitlichen ostgermanischen Fundhorizont in Südtransdanubien – ausgehend von der Nekropole in Keszthely-Fenékpuszta. In: *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. [Castellum Pannonicum Pelsonense 2.] Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2011, 325–339.
- STUPPNER 1989 = Stuppner, A.: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Ganserdorf. *FÖ* 28 (1989), 259–260.
- SVOBODA 1965 = Svoboda, B.: Čechy v době stěhování národů. [MonArch 13.] Praha 1965.
- TEJRAL 1982 = Tejral, J.: *Morava na sklonku antiky. – Mähren an der Neige der Antike.* [MonArch 29.] Praha 1982.
- TEJRAL 2008a = TEJRAL, J.: Zur Frage langobardischer Funde nördlich der mittleren Donau. In: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung (Ausstellungskatalog)*. Hrsg.: Hegewisch, M. Darmstadt 2008, 53–71.
- TEJRAL 2008b = Tejral, J.: Ein Abriss der frühmerowingerzeitlichen Entwicklung im mittleren Donauraum bis zum Anfang des 6. Jahrhunderts. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden–Awaren–Slawen*. Hrsg.: Bemann, J.–Schmauder, M. Bonn 2008, 249–283.
- VADAY 2005 = Vaday A.: Adatok a szarmaták fémművességéhez (Tiszaföldvár–Téglagyár). *SzKMÉ* 7 (2005), 151–198.

A TÁBLÁK JEGYZÉKE

- 3–4. tábla: Térkép: [http://5mp.eu/honlapkepek/neptribun/LIJ3PuV0Gq/eredeti/vakterkep_europa_tor-
tenelem_103374_21464.jpg](http://5mp.eu/honlapkepek/neptribun/LIJ3PuV0Gq/eredeti/vakterkep_europa_tor-
tenelem_103374_21464.jpg)
(a letöltés dátuma: 2014. 04. 15. 11:35)

**Brooches and clothing in the second half of the 5th century AD,
according to some of the brooch types in the Carpathian Basin
(Bakodpuszta, Letkés types)**

My research topic includes two arbitrarily selected types of brooches in the Carpathian Basin, which can be found in the 5th century AD: Bakodpuszta, Letkés and Léva/Levice types. I chose these brooches, because they were used approximately at the same time and in the same territory.

I have collected the finds from the Carpathian Basin, but other European specimens have not been ignored either. My aim was to map the spread of brooch types, reconstruct the wearing of brooches, clarification of the objects' chronological position. I also attempted to determine the ethnicity of these artefacts. I also dealt with the parallels of the brooches but the frames of the present paper are not wide enough for their detailed analysis. Last but not least, I raise the question about the possibility of casting workshops' continuity, because the high incidence of brooches in the Carpathian Basin refers to the existence of a Pannonian workshop. In addition, it can be assumed that silver castings were also made locally. In case of some brooches archaeometrical research was performed, the objective was to determine the composition of their material and investigation of their technological construction.

A major part of my work includes costume reconstructions that were drawn on the basis of the location of the brooches in the graves. In this way one can see how diverse the costumes were in the past. Two pieces of clothing were reconstructed, which appears in the peplos, the tunic and the diagonal wear. In addition, two more interesting costume models could be observed, but these can not yet be treated as a separate group.

	Lelőhely	Anyag	Méret
1.	Bakodpuszta	aranyozott ezüst	4,8 cm
2.	Cege	bronz	9,2 cm
3.	Csehország–ismeretlen lh.	bronz	nagyobb, mint 8 cm
4.	Hács–Béndekpuszta	aranyozott ezüst	4,8 cm
5.	Horný Ksely	bronz	nagyobb, mint 6 cm
6.	Kercs	–	≈ 6,7 cm
7.	Kolozsvár–Szamosfalva	aranyozott ezüst	5 cm
8.	Kővágószőlős	aranyozott ezüst	5 cm
9.	Kyjov	bronz	7,2 cm
10.	Mözs 1	aranyozott ezüst	≈ 5,4 cm
11.	Mözs 2	aranyozott ezüst	≈ 5,4 cm

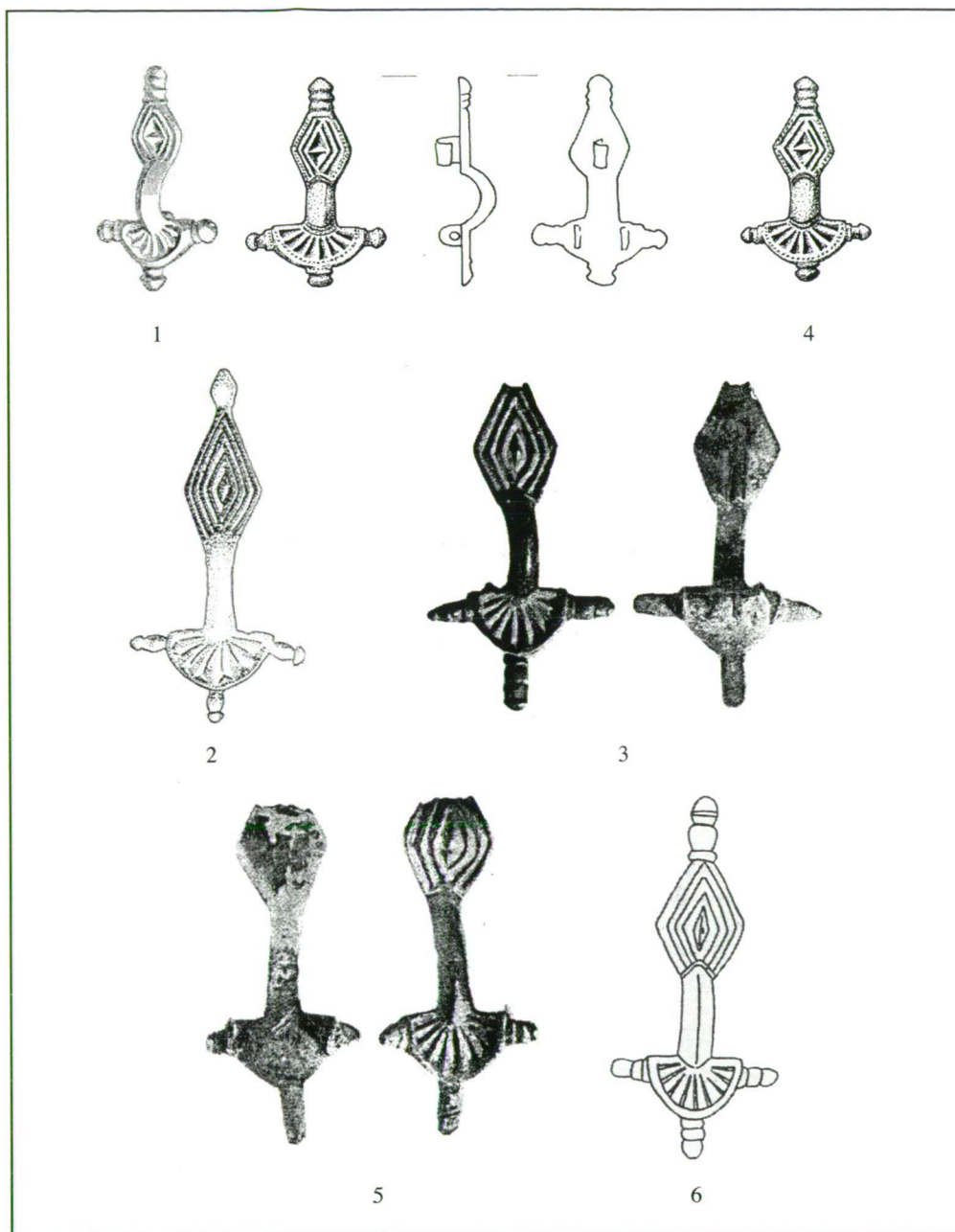
1. táblázat: A Bakodpuszta típusú fibulák anyaga és mérete

	Lelőhely	Szám	Elhelyezkedése a sírban
1.	Hács–Béndekpuszta 1	pár	mellkas jobb oldalán, fejével a könyökcsontnak irányítva
2.	Hács–Béndekpuszta 2	pár	a jobb medencelapáton és a keresztcsonton, a bal combcsont felé irányítva
3.	Keszthely–Fenékpuszta	pár	bal váll, koponya alatt (állatjárat miatt)
4.	Letskés	pár	mindkét kulcscsonton

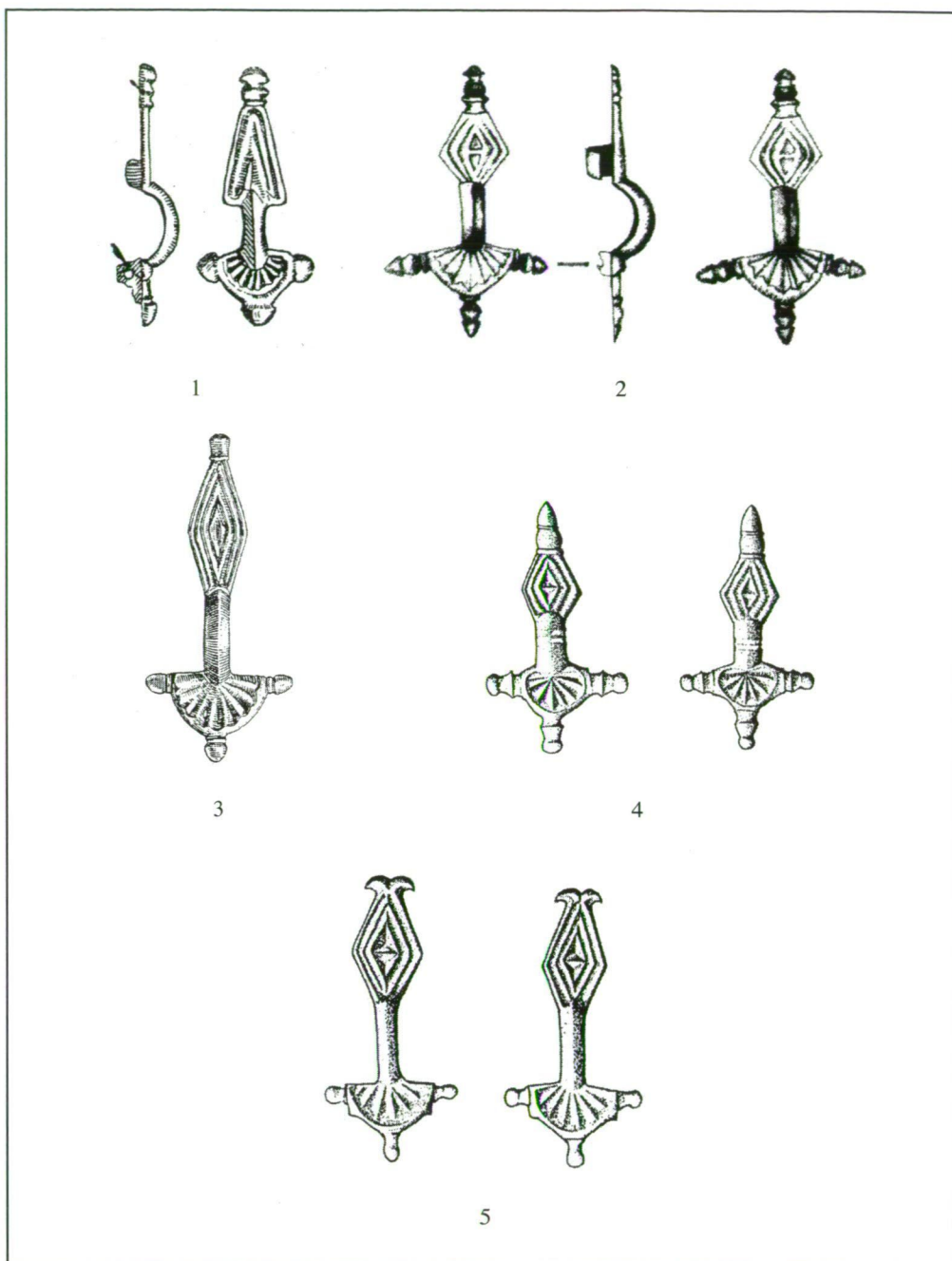
2. táblázat: A Letkés típusú fibulák sírban való elhelyezkedése

	Lelőhely	Anyag	Méret
1.	Bräunligen	–	≈ 3,9 cm
2.	Brou	–	≈ 3,4 cm (töredékes)
3.	Hács–Béndekpuszta 1	aranyozott ezüst	4,4 cm
4.	Hács–Béndekpuszta 2	aranyozott ezüst	4,4 cm
5.	Keszthely–Fenékpuszta	aranyozott ezüst	4,8 cm
6.	Letskés	aranyozott ezüst	5 cm
7.	Ringelsdorf, Kuse	aranyozott ezüst	4,6 cm
8.	Waidendorf–Mühlgraben	–	≈ 2,3 cm (töredékes)

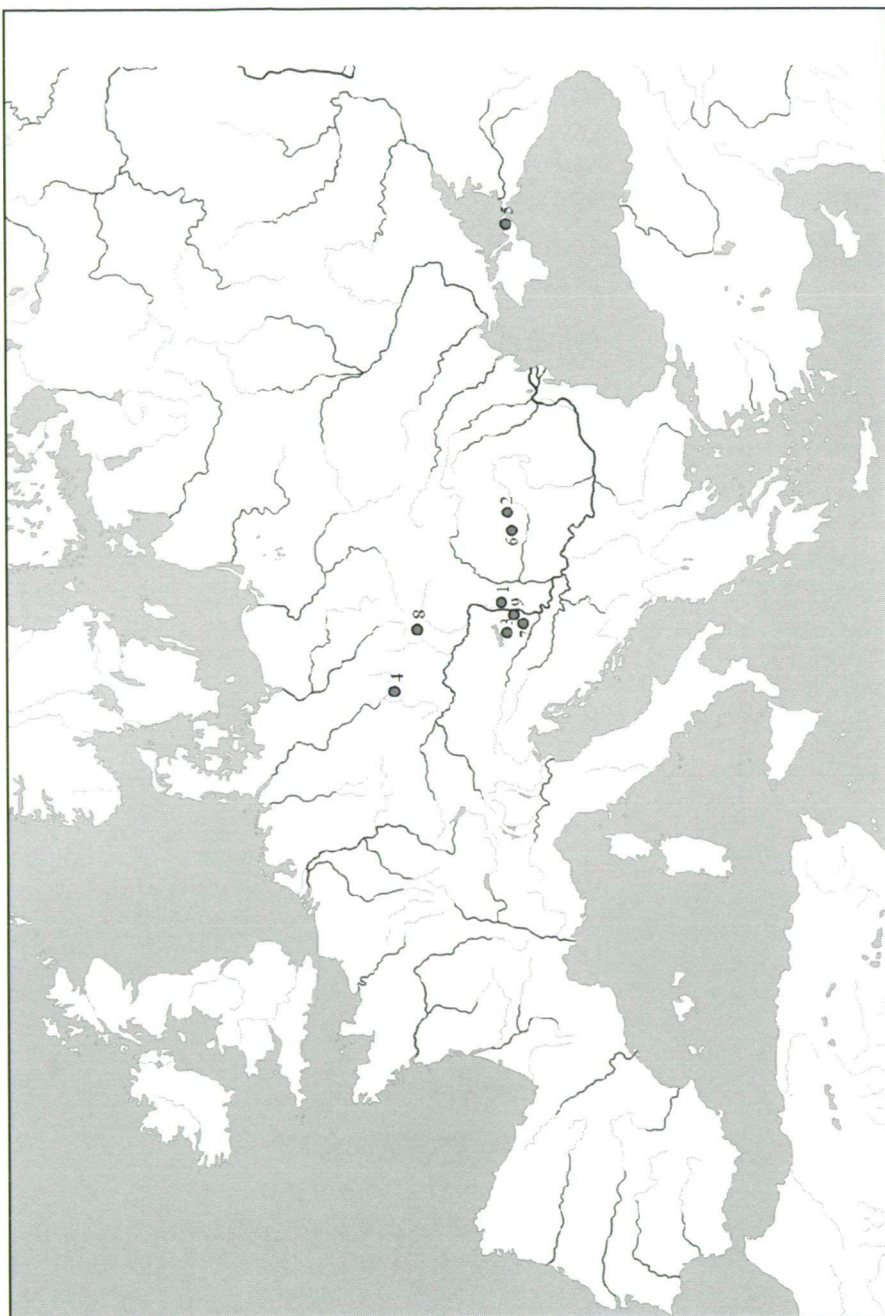
3. táblázat: A Letkés típusú fibulák anyaga és mérete

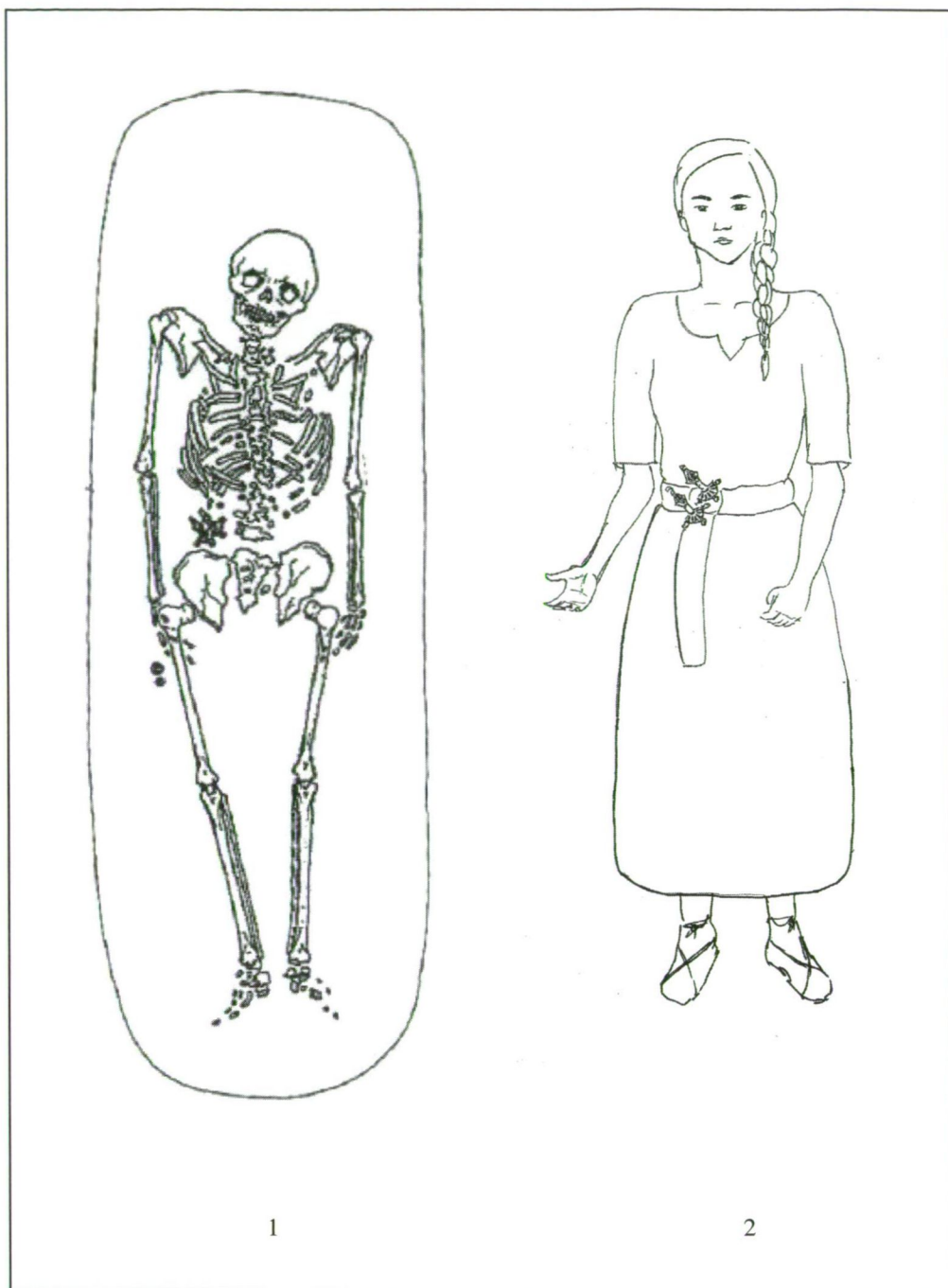
1. tábla: Bakodpuszta típusú fibulák: 1.: Bakodpuszta (HAMPEL 1905, Taf. 1. 2);
 2.: Cege (CHIRILĂ-CHIFOR 1977, Plan. I. 1); 3.: Csehország–ismeretlen lh. (SVOBODA 1965,
 Tab. XIX. 8); 4.: Hács–Bédepuszta (KISS 1995, Abb. 12. 3–4); 5.: Horny Ksely (SVOBODA
 1965, Tab. XIX. 7); 6.: Kercs (AJBABIN 1979, Ris. 2. 4)

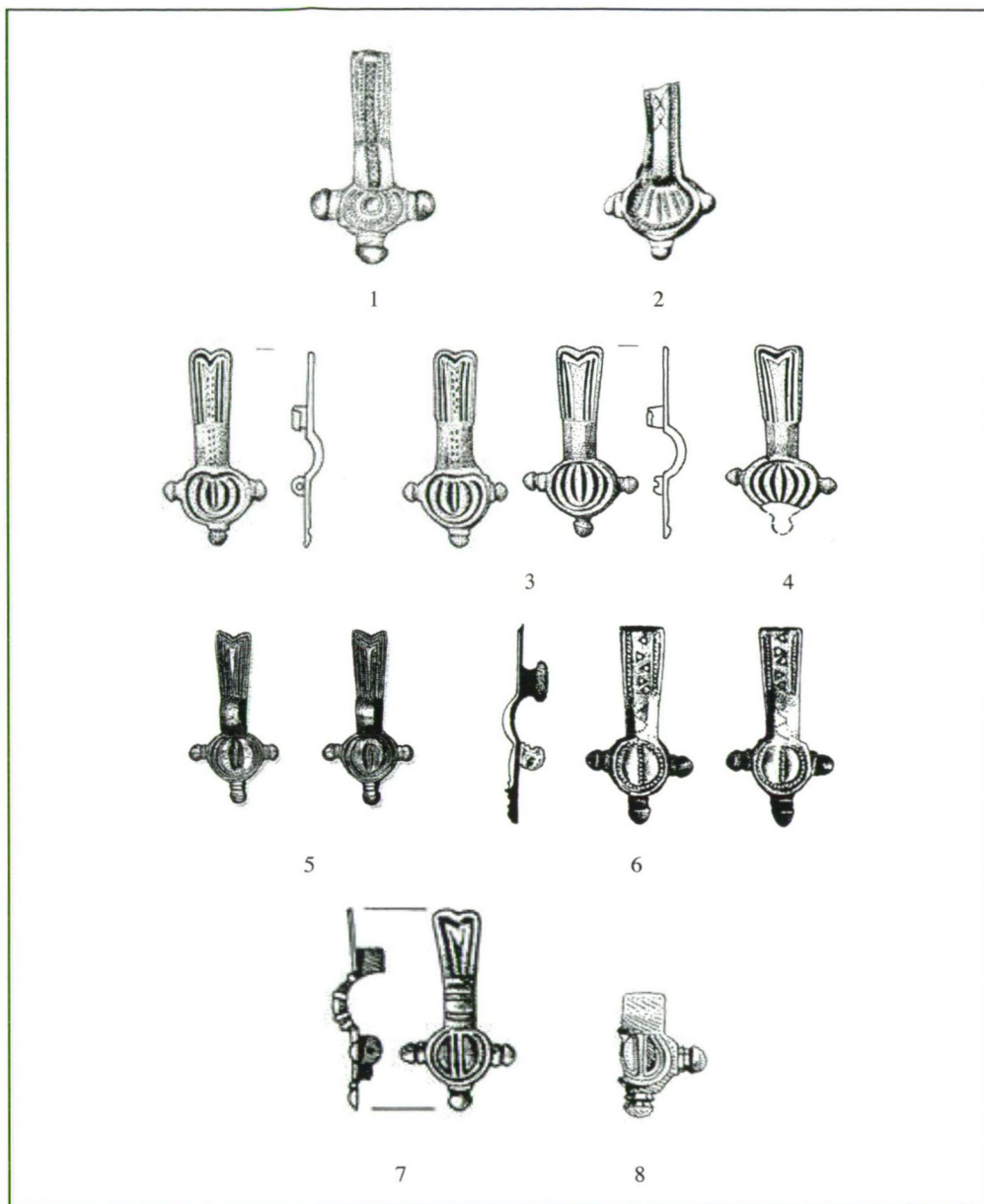
2. tábla: Bakodpuszta típusú fibulák: 1.: Kolozsvár–Szamosfalva (HORED T 1958, Abb. 22. 4); 2.: Kővágószőlős (GÁBOR 1998, III. tábla 5); 3.: Kyjov (TEJRAL 1982, Obr. 37. 3); 4.: Mözs 1 (ÓDOR 2011, Fig. 6. 1–2); 5.: Mözs 2 (ÓDOR 2011, Fig. 6. 3–4)

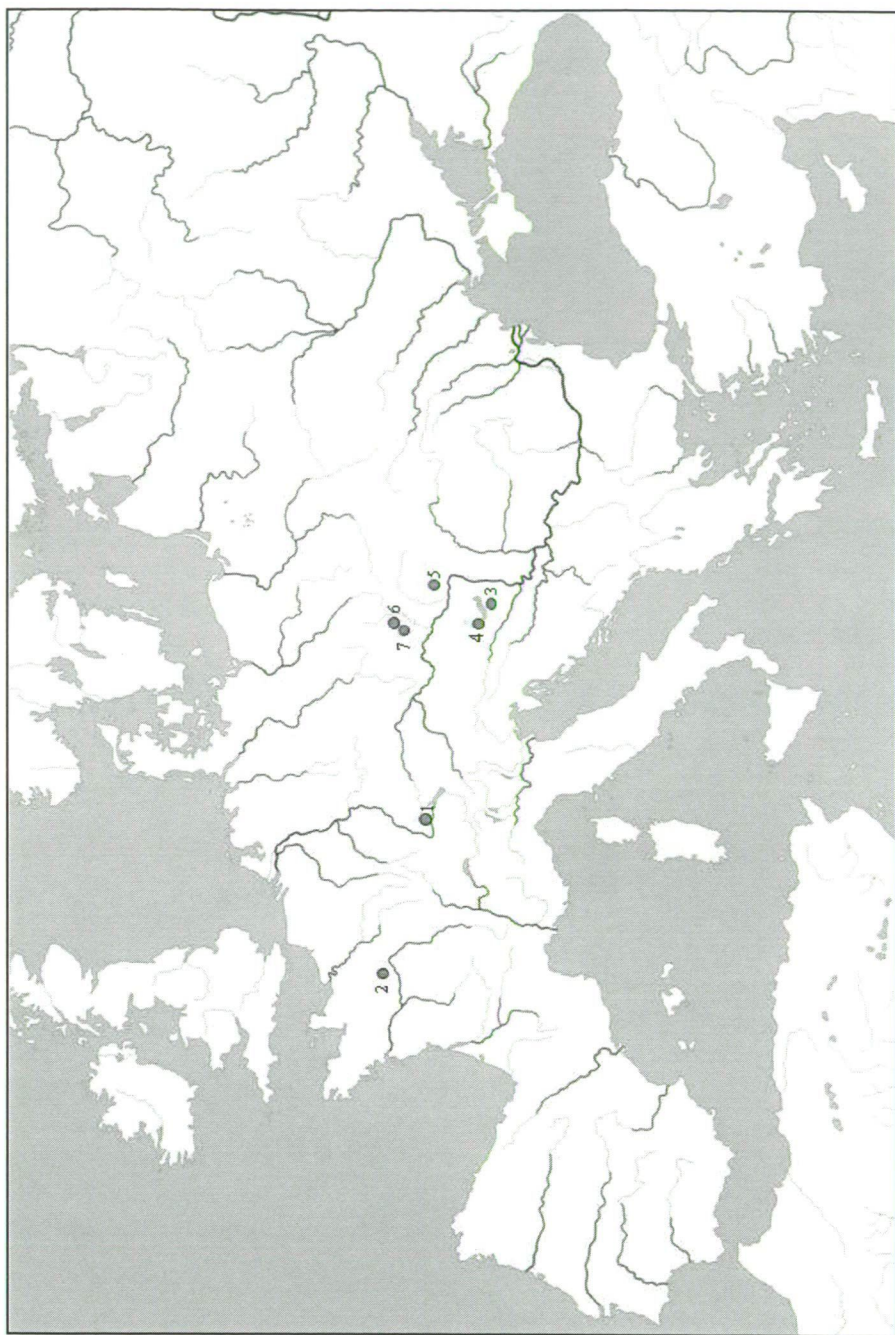
3. tábla: Bakodpuszta típusú fibulák lelőhelyei: 1.: Bakodpuszta; 2.: Cege;
3.: Hács-Bédepuszta; 4.: Horny Ksely; 5.: Kercs; 6.: Kolozsvár-Szamosfalva;
7.: Kővágószőlős; 8.: Kyjov; 9.: Mözs 1., Mözs 2

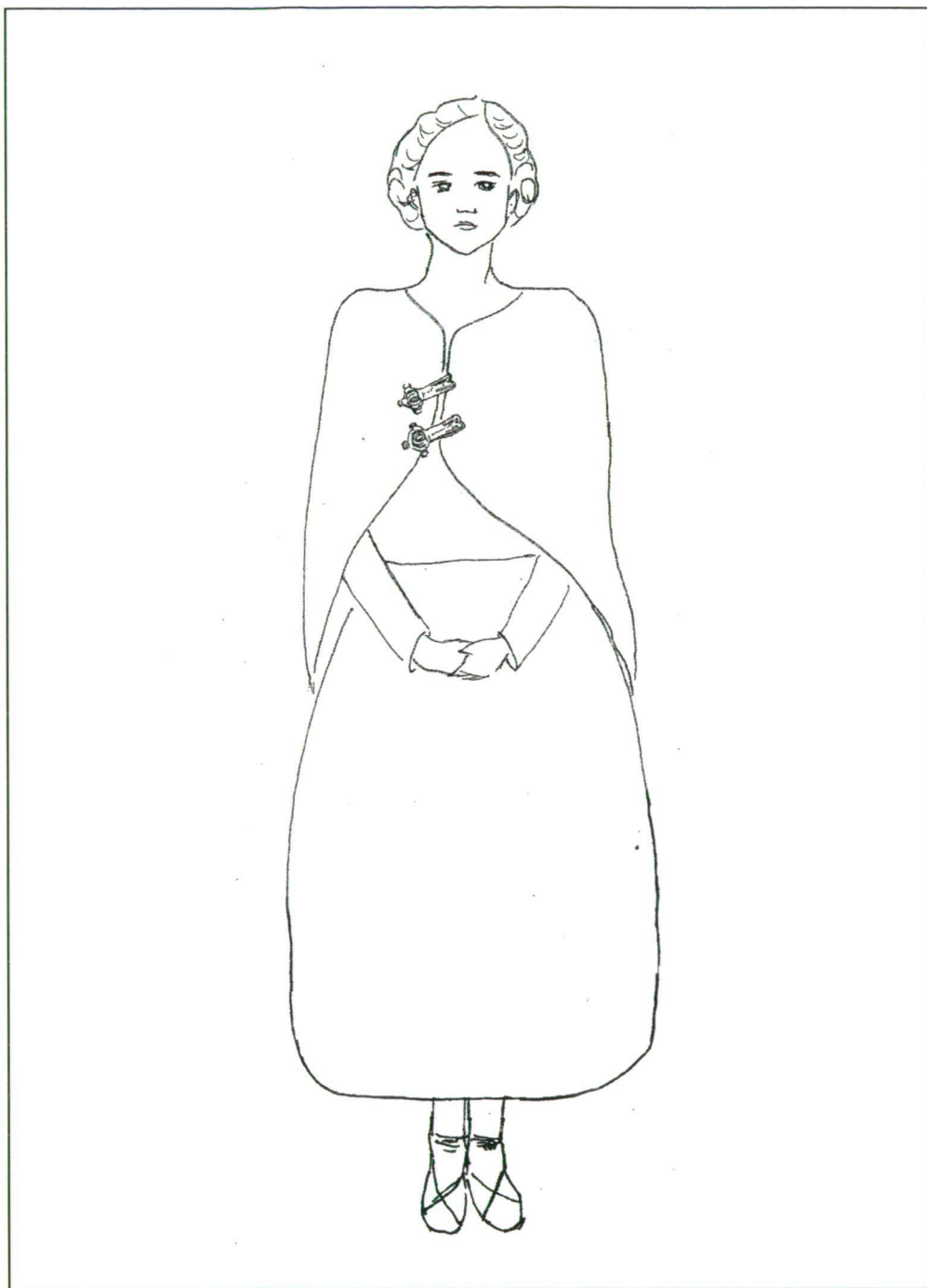
4. tábla: 1.: A hács-bédepusztai 18. sír rajza (STRAUB 2006, Abb. 3. 2);
2.: Hács-Bédepuszta 18. sír – *tunica* viselet (Rajz: Nowosielski Diána)

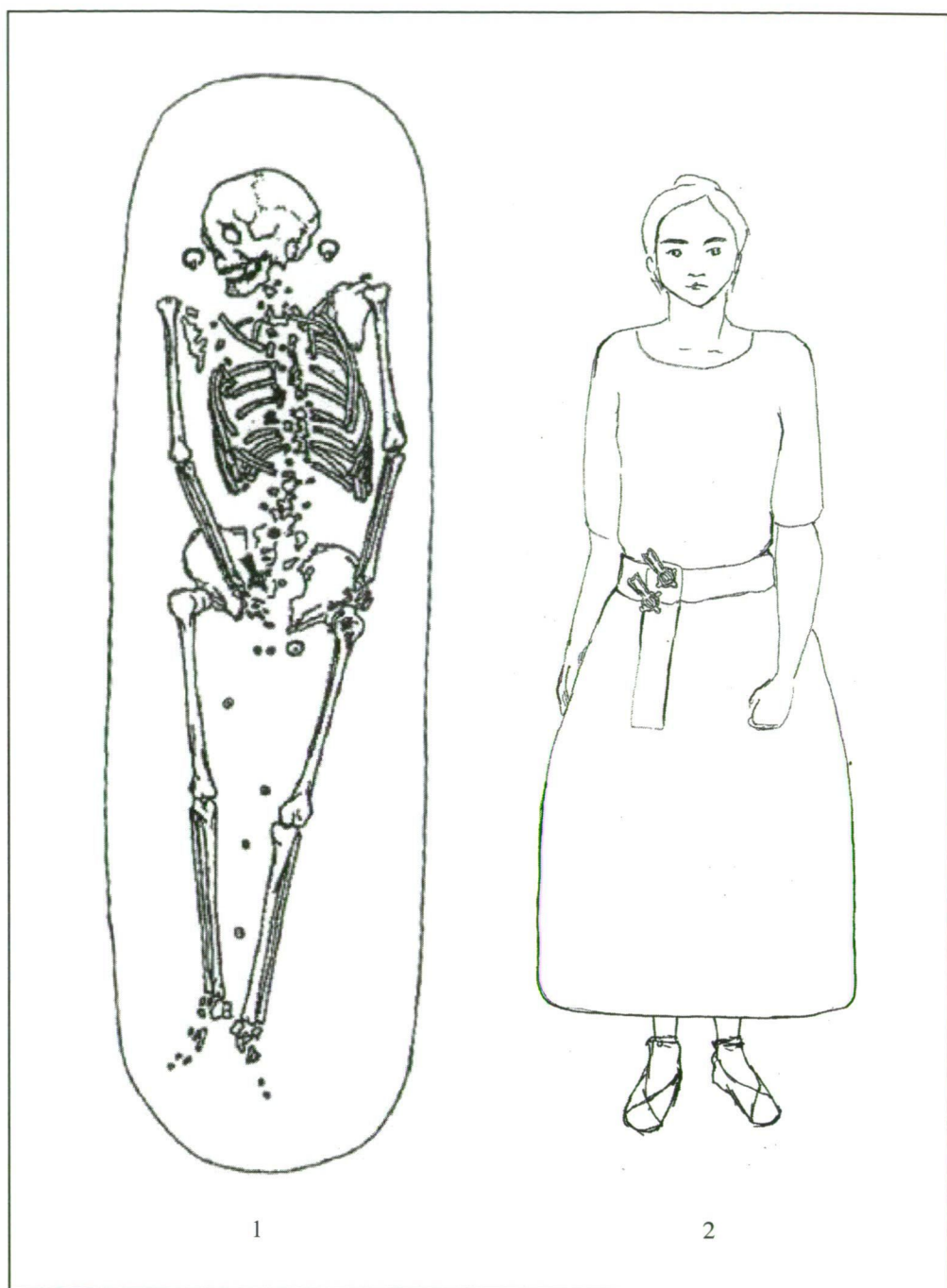
5. tábla: Letkés típusú fibulák: 1.: Bräunligen (FINGERLIN 2001, Kat. 15. 2. 2);
 2.: Brou (SÉMAINVILLE 2003, Fig. 7. 1); 3.: Hács-Béndekpuszta 1. (KISS 1995, Abb. 13.
 1–2); 4.: Hács-Béndekpuszta 2. (KISS 1995, Abb. 13. 8–9); 5.: Keszthely–Fenékpuszta
 (STRAUB 2011, Abb. 2. 3); 6.: Letkés (PAPP–SALAMON 1980, Taf. 54. 1a–1b);
 7.: Ringelsdorf, Kuse (STUPPNER 1989, Abb. 1429); 8.: Waidendorf–Mühlgraben
 (ALLERBAUER–JEDLICKA 2001, Abb. 969)

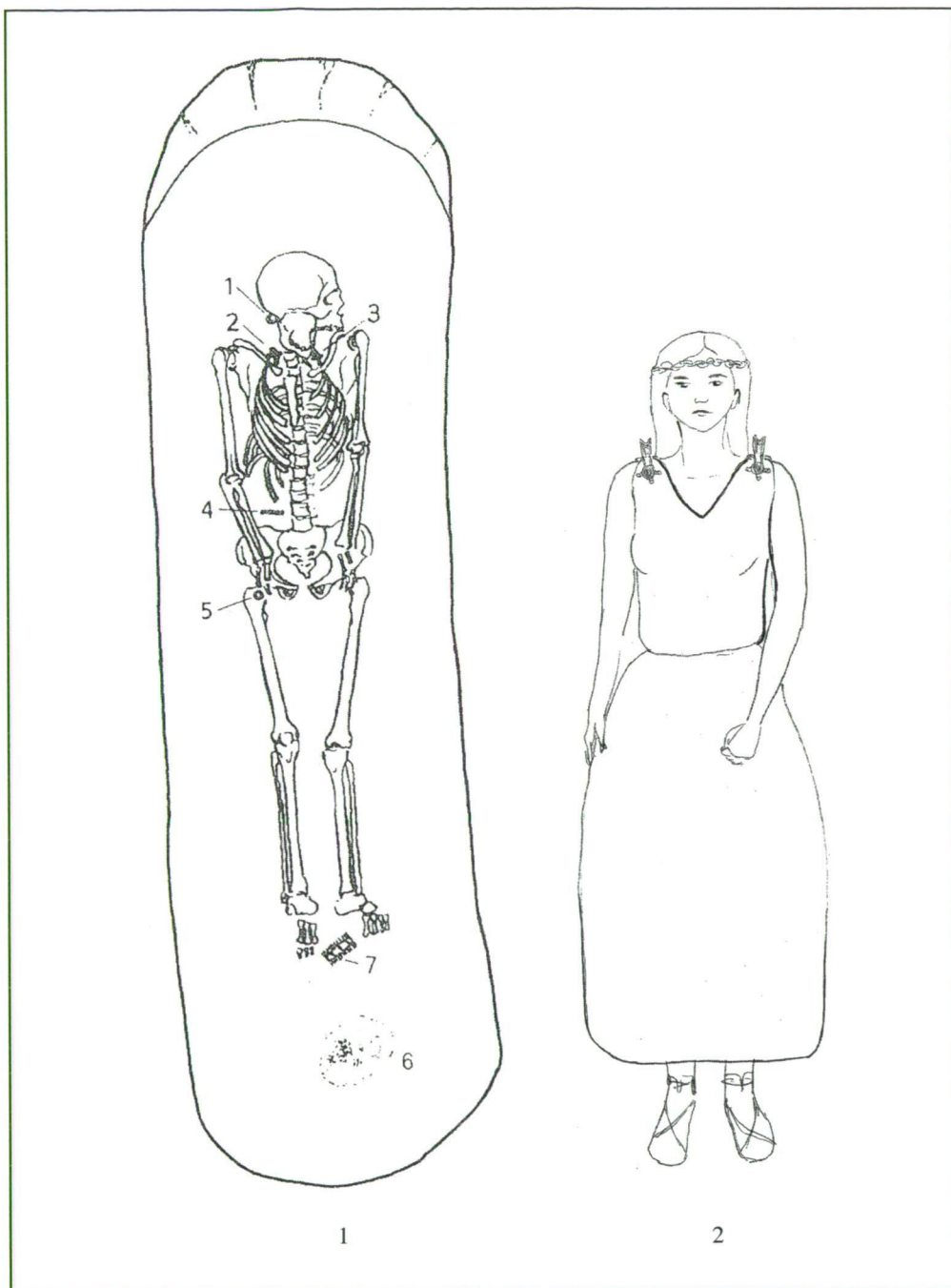
6. tábla: Letkés típusú fibulák lelőhelyei: 1.: Bräunligen; 2.: Brou; 3.: Hács-Béndekpuszta 1., Hács-Béndekpuszta 2.; 4.: Keszthely-Fenékpuszta; 5.: Letkés; 6.: Ringelsdorf, Kuse; 7.: Waidendorf-Mühlgraben

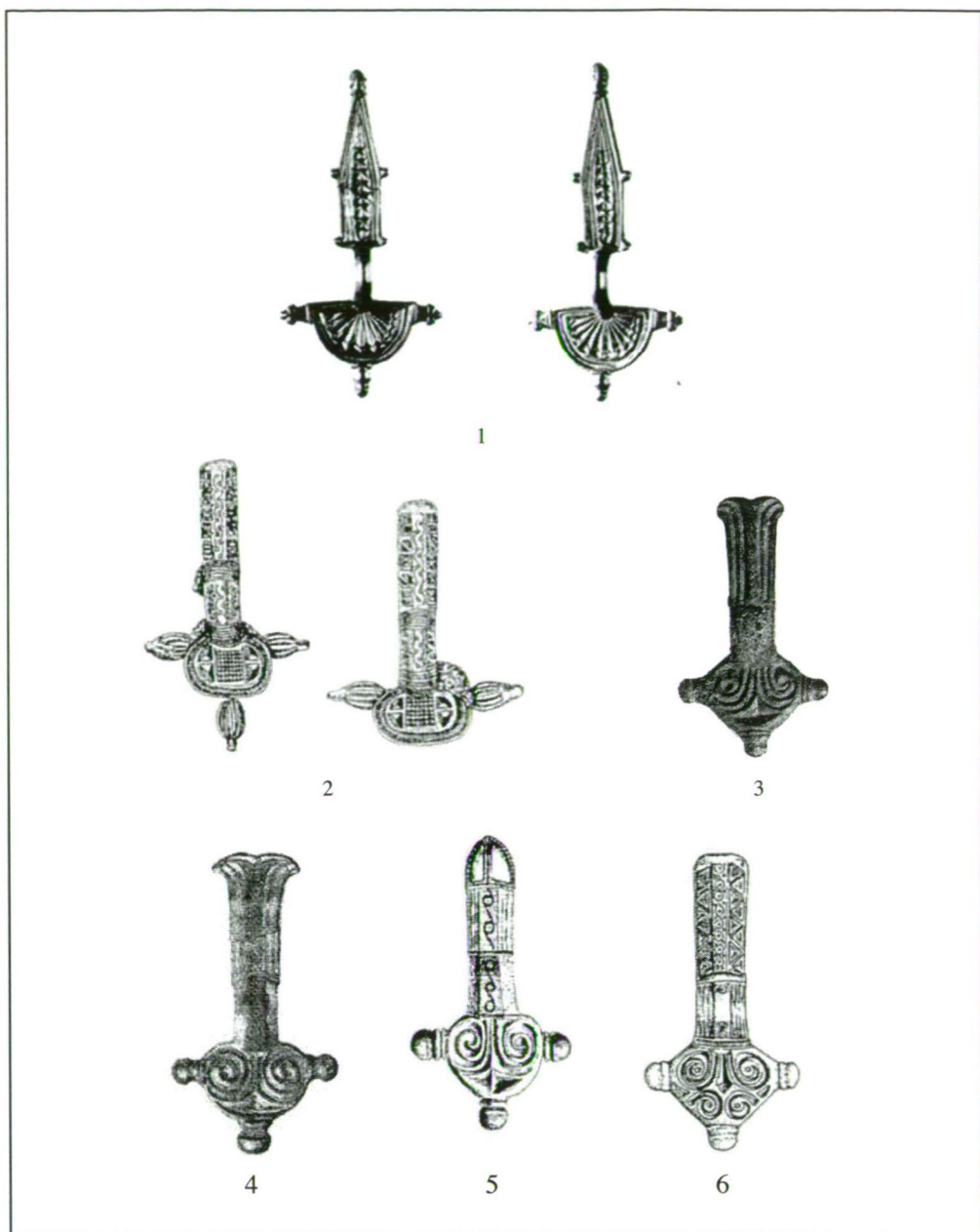
7. tábla: Hács–Bédekpuszta 19. sír – jobbra záródó viselet (Rajz: Nowosielski Diána)

8. tábla: 1.: A hács-bédepusztai 20. sír rajza (STRAUB 2006, Abb. 3. 3);
2.: Hács-Bédepuszta 20. sír – *tunica* viselet (Rajz: Nowosielski Diána)

9. tábla: 1.: A letkési 1. sír rajza (PAPP–SALAMON 1980, Taf. 52.1);
2.: Letkés 1. sír – *peplos* viselet (Rajz: Nowosielski Diána)

10. tábla: A Bakodpuszta típus párhuzamai: 1.: Belgrád–Zimony (BIERBRAUER 2011, Abb. 3. 7–8); A Letkés típus párhuzamai: 2.: Balatonszemes–Szemesi-berek (BONDÁR et al. 2007, 117. kép); 3.: Elstertrebnitz (MILDENBERGER 1959, Abb. 20. 3); 4.: Praha–Libeň (SVOBODA 1965, Tab. XXXIII. 2); 5.: Mainz (LINDENSCHMIT 1858, Taf. 8. 9); 6.: München–Aubing (DANNHEIMER 1998, Taf. 25. 225/ 3–4)